

tudomásul kell vennünk, hogy egyikük sem tökéletes rendszer a teljes szövegek online keresésére. A keresőrendszer, az adatbázisok előállítása, tökéletesítése, a jogi és pénzügyi gondok és számos egyéb probléma megoldásra várnak.

ORENSTEIN, R. M.: „How full is full” revisited: A status report on searching full-text periodicals.

MINTZ, A. P.: Availability of electronic full-text sources: A look behind the scenes.
TENOPIR, C.–BERGLUND, Sh.: Full-text searching on major supermarket systems: Dialog, Data-Star and NEXIS.
= Database, 16. köt. 5. sz. 1993. p. 14–23., 24–31., 32–42./

(Roboz Péter)

Az elektronikus információ hatása a folyóirat-gyűjteményekre

A számítógépes hálózatok gyors növekedése és az elektronikus információforrások gyarapodása, a gyors és olcsó hálózati hozzáférés a tudományos és egyetemi élet szereplői számára megváltoztatja mind kommunikációs lehetőségeiket, mind tudományos eredményeik közzétételének módját. A nagy kiadók (mint pl. az Elsevier, Pergamon, Spinger, Kluwer) és ügynökségek (Faxon, Swets, Ebsco, Blackwells) szintén a tudományos információk terjesztésének új módjait keresik. Mindez igazán nem csoda, ha meggondoljuk, hogy a folyóiratpiacon egy évben 2,5 milliárd dollár forog. Az ügynökségek egyre többet fordítanak az új típusú, CAS-IAS néven emlegetett szolgáltatások kiépítésére, ami a folyamatos tájékoztató szolgáltatás (Current Alerting Services) és az egyedi megrendelésen alapuló cikkszolgáltatás (Individual Article Supply) kombinációja. Még érdekesebb kép alakul ki, ha figyelembe vesszük a BIDS (Bath Information Data Service), az Engineering Information, a UMI (University Microfilms International), a BLDS (British Library Document Supply Center), és más ilyen nagy információszolgáltatók kezdeményezéseit. Ebben az új környezetben kell a könyvtárosnak (és a könyvtárnak) megtalálnia új szerepét; ami talán nem is új, ha meghallgatjuk egy nem könyvtáros (a Nottingham University információtechnikáért felelős rektorhelyettese) véleményét: a könyvtárosok jártasak az információkezelésben, az anyagi keretek felhasználásában, és az emberekkel való foglalkozásban. Fel kell tenni azonban a megfelelő kérdéseket az elektronikus információkkal kapcsolatos gyűjteményszervezési politika kialakításához. Ezek pedig a következők:

- Mit nyújt?
- Milyen színvonalon?
- Mennyibe kerül?
- Miből fizethető?
- Milyen szintű a használata?
- Hogyan viszonyul a nyomtatott termékhez?
- Jobb szolgáltatást nyújt-e a könyvtár használójának?

Kétségtelen, hogy mennyiségi és minőségi jellegű, meglehetősen vegyes kérdések ezek, a rájuk adott válaszok ismerete mégis szükséges ahhoz, hogy bármely könyvtár komolyan elkezdjen foglalkozni az elektronikus információs produktumok és szolgáltatások beszerzésével.

Elektronikus folyóiratok

Ma százával léteznek *online elérésű* elektronikus folyóiratok, s a teljes szövegű (full-text) adatbázisok száma az 1985-ös 532-ről 3077-re emelkedett 1993-ig. Az online folyóiratok legnagyobb forgalmazói a Mead Data Central, a West Publishing Company és a Dialog. Mindazonáltal ez a kör érinti a legkevésbé a könyvtári állománygyarapítást: a teljes szövegű adatbázisokhoz való online hozzáférés drága, és nem valószínű, hogy bármely tudományos (vagy egyetemi) könyvtár lemondaná a „hagyományos” folyóirat előfizetését az online változat kedvéért.

Népszerűbbnek tűnnek a *CD-ROM folyóiratok*. A legnagyobb napilapok (pl. *The Times*, *New York Times*, *Le Monde*) mellett egyre több szakterületi orgánus is jelentkezik ebben a formában. A terület egyik legnagyobb kiadója, a UMI egyebek között a több mint 300 szakterületi folyóiratot tartalmazó *Business Periodicals On Disc* és az *IEE/IEEE Publications on Disc* sorozatokat adja ki. A talán legismertebb CD-ROM-applikáció pedig a több mint 400 orvosi-élettudományi folyóiratot tartalmazó ADONIS. Ennek a projektjét tudományos folyóirat-kiadók egy konzorciuma indította el, azzal a céllal, hogy a dokumentumszolgáltatást az információtechnológia segítségével anélkül tegyék nyereségessé, hogy a felhasználónak drágább lenne. Az ADONIS iránt inkább az ipar és a kereskedelem könyvtárai érdeklődtek, a tudományos-oktatási szféra kevésbé. Az Aston Egyetem könyvtára ugyan 1992-ben megvette az ADONIS-t, és lemondta a benne szereplő folyóiratok előfizetését, azonban különböző okok miatt ez nem volt egészen sikeres.

A hálózatról elérhető elektronikus folyóiratok szinte mind a LISTSERV szoftveren alapulnak, s az Interneten vagy más hálózatok keresztül 224 folyóirat érhető el a *Strangelove-féle Directory of E-Serials* szerint (1993-ban). Ezek többsége persze alig több mint hírlevél, s kevés köztük az olyan előfizethető, elismert szakfolyóirat, mint az *Online Journals of Clinical Trials*. Érdekes fejlemény, hogy néhány hagyományos folyóirat-kiadó kezdett kutatási jelentéseket is ajánlani olvasóinak az Interneten keresztül elküldve, s az igazán jó példa – ahol az elektronikus folyóirat mint értéktöbbletet képviselő termék jelenik meg – a *Journal of Fluid Engineering* cikkeinek elektronikus változata, amit a kiadó a terjedelmük miatt nyomtatott változatban meg nem jelenthető kutatási adatokkal együtt kínál. A LISTSERV alapú elektronikus újságok terjesztésének egyik módja, hogy egy központi gép tartalmazza az előfizetők listáját, és az új szám megérkezésekor e-mail formában elküldi nekik a tartalomjegyzéket és a referátumokat. Ennek előnye, hogy az olvasó csak az őt érdeklő cikket veszi meg. A másik modell szerint az előfizetőnek automatikusan megküldik a teljes szöveget. Említést érdemel, hogy az elektronikus újságok legtöbb előfizetője azonnal ki is nyomtatja magának a lapot.

Állományalakítás

A kérdés most már az, hogy a könyvtár hogyan reagál mindezen, hogyan kezeli az elektronikus folyóiratot. Megfontolandó, hogy a könyvtár (a könyvtáros) eddig sem tett különbséget az információk között formátumuk alapján – miért tenné most? Másrészt megfontolandó, hogy ha a könyvtárosnak fontos a bibliográfiai ellenőrzés, különös gonddal kell kezelnie a csak elektronikus formában létező, s így még „veszélyeztetettebb” dokumentumokat.

A tárolás az első, s talán a legnehezebb kérdés: hogyan, hol tároljuk az elektronikus folyóiratokat? Az egyetem (a könyvtár) mainframe gépe, vagy egy PC-alapú helyi hálózat a megfelelő környezet? A helyi döntéseket számos tényező befolyásolja: a tárolókapacitás, a felhasználók jártassága fájlátvitelben, letöltésben, nyomtatásban, a fenntartási és adattárolási költségek stb.

A hozzáférés nyilván akkor ideális, ha az információ a felhasználói közösség minél több tagja számára elérhető. Ezért az elektronikus folyóiratokat az egyetem (campus) hálózatán kell elérhetővé tenni, ám nincs minden könyvtárhasználónak saját (vagy szabadon használható) terminálja, ezért a könyvtárnak is gondoskodnia kell saját épületében bármely olvasó számára hozzáférhető, esetleg éppen az ilyen adatbázisok használatára szánt terminálokról. Az újabb CWIS-nek (Campus-

Wide Information Systems) becézett rendszerekben az elektronikus folyóiratokat a könyvtári menübe integrálják.

A szerzeményezés, feldolgozás terén nincs – nem is lehet – igazán nagy különbség a nyomtatott és az elektronikus folyóiratok kezelése között. A könyvtárak általában nem vesznek állományba minden, adott esetben ingyen terjesztett folyóiratot, ami a szerzeményező könyvtáros asztalára kerül, s szinte nincs könyvtár, mely megengedné magának, hogy az olvasók által javasolt minden új lapot megrendeljen. Ha az elektronikus folyóiratot a könyvtári szolgáltatások részeként bocsátjuk rendelkezésre, a beszerzés (előfizetés vagy elfogadás, a helyi hálózaton hozzáférhető tétel) a könyvtár általános állománygyarapítási elveinek megfelelően kell, hogy történjen. Éppen így a könyvtárban meglévő, vagy a könyvtár által elérhető elektronikus folyóiratokat fel kell dolgozni, ki kell alakítani a megfelelő érkeztetési, reklamálási gyakorlatot; a folyóiratot integrálni kell a könyvtár állományába, a szabványos katalogizálási, állomány-nyilvántartási rutinokkal. Ha nemzetközi szinten e „dokumentumtípus” bibliográfiai ellenőrzése még számos problémát hordoz is, helyben ez viszonylag könnyen megvalósítható.

A képzés, továbbképzés tartalmában is meg kell jelennie, hogy az új elektronikus szolgáltatások szinte minden könyvtári műveletre (gyarapítás, feldolgozás, olvasószolgálat) kihatnak. Mindez ugyancsak hatással van mind az emberi, mind az anyagi erőforrások felhasználására, szükség szerinti átcsoportosítására is.

A CAS-IAS szolgáltatások

A folyamatos tájékoztatást és egyedi cikkellátást nyújtó szolgáltatások közül valószínűleg a legismertebb és a legmegalapozottabb a *CARL UnCover*, amely először egy folyóiratcikk-indexet bocsátott a Colorado Alliance Research Libraries tagjainak rendelkezésére az online központi katalógusban, 24 órával a lap beérkezése után. E szolgáltatás azonban fokozta az igényt a cikkek iránt. Az 1991-ben megindult szolgáltatás alapja, hogy az adott folyóirattal rendelkező könyvtár „beszkenneli” a cikkeket, és egy központi gépbe továbbítja, amely a faxküldést vezérli. Az adatbázis ma mintegy 12 000 folyóiratot indexel, s növelni kívánja ezt a számot. Az átlagos költség cikkenként 10–15 dollár, beleértve a faxtovábbítás és a szerzői jog költségeit is. A cikkek több mint 50%-át hitelkártyával fizetik.

A *Faxon Finder* az ismert előfizetési ügynökség új szolgáltatása, amely a rajtuk keresztül előfizetett mintegy 10 000 legnépszerűbb folyóirat tartalomjegyzékét teszi hozzáférhetővé, és ehhez kapcsolódik a *Faxon Xpress* 24 órás dokumentumellátó szolgáltatás.

Az *Inside Information* a BLDSC kísérlete arra, hogy megjelenjen ezen a piacon. Jelenleg havonta megjelenő CD-ROM-okon használható a központ több mint 10 000 legfrekvenciáltabb folyóiratának elektronikus tartalomjegyzéke. (Rövidesen ez a szolgáltatás is – mint a Faxon Finder – beépül a BIDS-hálózatba.)

A *SwetsScan* mintegy 7000 folyóiraatra kiterjedő szolgáltatása több szempontból eltér az előzőektől. Nem begépelik, hanem szkennelik a tartalomjegyzék-oldalakat, s nem általában, hanem elsősorban az egyes könyvtárakra szabva, az általuk előfizetett folyóiratokra alapozva kínálják a szolgáltatást.

Nem lehet e szolgáltatásokról az *ISI Current Contents*, mindezek elődjének említése nélkül szólni. A ma már nyomtatva, mágneslemezen és online is elérhető szolgáltatás szakterületi jellegű, és kisebb mennyiségekkel operál, mint az előbb említettek.

Kétségtelen, hogy e szolgáltatások piaca a közeljövőben tovább nő. A könyvtárak (és használók) igénylik a cikkekről való tájékozódás lehetőség-

gét, mind az állományukban levő, mind az abból (esetleg anyagi okok miatt) hiányzó folyóiratokból. Az egyes cikkek gyors eljuttatása az igénylőhöz épp akkora üzlet lesz a kiadók számára, mint a teljes folyóirat-előfizetés. Ugyanakkor egyre több tevékenységet kezelnek automatikus módon a számítógépes hálózatok. Az olvasó, ha talál egy őt érdeklő cikket, mielőbb az íróasztalán (vagy az íróasztalán álló számítógépen) akarja látni, s a könyvtár dolga, hogy honnan és hogyan szerzi azt be. Bár a hozzáférés forradalma és a folyóiratárak krízise a periodikagyűjtemények kezelését új dimenziókba vezeti, a formátumok és elérési módok változása ellenére a folyóirat-könyvtáros hagyományos feladatköre a belátható jövőben megmarad.

WOODWARD, H.: *The Impact of electronic Information on serials collection management.* = *IFLA Journal*, 20. köt. 1. sz. 1994. p. 35–45./

(Mohor Jenő)

Csengő, könyv és költségvetés: az elektronikus könyvtári források költségeinek leszorítása

Az elektronikus formában hozzáférhető, és a használók egyre szélesebb körében igényelt információforrások szaporodása, a használatukhoz szükséges mind tökéletesebb hardver és szoftver – úgy tűnik – soha nem csökkenő terheket ró a könyvtárak költségvetésére. A hozzáférés és a birtoklás között egyensúlyozva, az elektronikus információhoz kapcsolódó költségek tervezése során több sajátos szempont merült fel. Vajon lehet-e egyáltalán szó tervezésről egy olyan területtel kapcsolatban, amelynek fejlődése rendkívül, szinte beláthatatlanul felgyorsult? Ahol a nyolcvanas évek közepén még ötéves amortizációjú gépek utódai ma már hat hónap alatt elavulttá válnak? Néhány szemponttal, elvvel azért lehet segíteni a költségvetés elkészítését.

A költségvetés forrásainak problémái

Először is le kell szögezni, hogy a költségvetés csökkentése nem csak káros következményekkel járt, mert rákényszerítette a könyvtárakat az önvizsgálatra, szervezetük és küldetésük átgondolására, és a prioritások átrendezésére a legalapvetőbb feladat, a használók szolgálata érdekében. Hatékonyságra törekedve meg kellett vizsgálni, mi az, ami a könyvtárban működik, és mi nem. A számítógépes szolgáltatások mindkét csoportba tartozhatnak.

A használók általában lelkesen fogadják mind az online, mind a CD-ROM szolgáltatásokat, amelyek megkímélik őket a nyomtatott indexek és a hatalmas cédlakatalógusok fáradságos böngészésétől. Nagy nehézséget jelent viszont a könyvtáraknak előteremteni a bevezetett elektronikus szolgáltatások fenntartásához, folytatásához, bővítéséhez szükséges pénzforrásokat. Manapság azzal a problémával találják szemben magukat, hogy bármilyen áron, de biztosítaniuk kell azokat a számítógépes szolgáltatásokat, amelyek néhány éve „luxusnak” számítottak.

A használók ugyanis létfontosságúnak tartják a gyors, naprakész információszolgáltatást. Ez az, amiért hajlandók a könyvtár mellé állni, és ezen igényüket fogalmazzák meg az igazgatótanácsokban, az intézményvezetésnek, a kormányzatnak stb. A szolgáltatások magas szintű, folyamatos biztosítása tehát egyben eszköze a használók, és rajtuk keresztül a fenntartók megnyerésének.

A költségvetés tervezésének elvei

A költségvetés készítésének lépései ugyanazok, mint más szolgáltatások esetében: tervezés, a források elosztása, a kiadások figyelemmel kísérése, korrekció, vagy a források átcsoportosítása a célok elérése érdekében. Érdemes költségvetési